

Dobszay László

Egy ökumenikus énekeskönyv esélyei

Trajtler Gábornak és Beharka Pálnak — 75. születésnapjukra

A történeti háttérről — röviden

Az énekanyag ökumenikus forgalma Magyarországon —különös módon— akkor volt a legnagyobb, amikor leginkább dült

a hitvitázás: úgy 1540 és 1640 között. A protestánsok két korábbi örökségből is merítettek: a graduálkönyvek a bibliai-liturgiai énekeknek és a régi keresztény himnódiának magyarra ültetésével magukénak nyilvánítottak egy akkor már legalább ezeréves énekhagyományt, gyülekezeti énekeskönyveikbe pedig szinte változatlanul felvehették a középkori kanciótermés legfontosabb darabjait (Puer natus in Bethlehem, Dies est laetitiae, Surrexit Christus hodie, Christus surrexit, stb.). Intenzív az ellenkező irányú áramlás is: a magyar óprotestáns énekek nagy része megvan a Cantus Catholiciben és a Kájoni Kancionáléban. A tanbeli különbségek oly kevéssé kaptak helyet a korai énekanyagban, hogy az átadás-átvétel mindkét irányban a szöveg módosítása nélkül történhetett.

A felekezetek énekgyakorlata a XVII. század közepétől kezdve vált el igazán. A katolikusoknál a nagyrészt külföldről behozott barokk kanció, a reformátusoknál a genfi zsoltár, az evangélikusoknál a német korál térnyerése egyénítette énekkincsüket, s ugyanakkor határolta is el őket egymástól. Az új katolikus repertoárban nagyobb hangsúlyt kaptak a támadott teológiai témák (a *realis praesentia* tana, Mária és a szentek tisztelete), a reformátusok és az evangélikusok által behozott anyag pedig annyira idegen volt a korábbi magyar hagyománytól, hogy a korabeliek szükségszerűen a befogadó egyházakhoz társították azokat.

Az evangélikus és a református egyházak között a repertoár némi közössége fennmaradt. Egyrészt azért, mert mindkettő a maga hagyományaként tartotta meg a XVI. századi magyar protestáns énektermést. Másrészt, mert a közös „ellenséghez” képest rokonnak érezték a másikat. Az evangélikus korálok közül nem sok került be a református énekkönyvekbe, a genfi zsoltárok azonban egy tömbként kaptak helyet az evangélikusok XVII. század végi reprezentatív gyűjteményében. A katolikusok és protestánsok között semmiféle átvétel nem történt e korban; kapcsolatot csak a magyar népének fénykorából, a megelőző száz évből örökölt és megtartott tételek jelentettek. Nemcsak az új énekek elutasítása távolította őket egymástól: amilyen fokig gyengült az egyes felekezeteknél a gregorián-középkori-óprotestáns törzsanyaghoz való ragaszkodás, olyan fokig növekedett a köztük lévő távolság. (Az erre vonatkozó statisztikákat lásd a *Magyar Egyházzene* IV [1996/1997] 275–283. lapjain megjelent cikkemben: „A magyar népének törzsanyag felekezeti megoszlása”!)

Dobszay László zenetörténész, karnagy, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem egyházzenétanszakának prof. emeritusa, a Magyar Egyházzenei Társaság elnöke, a MTA-TKI-LFZE Egyházzenei Kutatócsoportja vezetője.

Közelítésre a XX. századtól kezdődően, immár a tudatos ökumenikus törekvésekkel összefüggésben történtek kísérletek, eleinte csak a protestantizmuson belül, majd az új evangélikus és katolikus énekeskönyv néhány példája e választóvonalat is átlépte. (A közös ökumenikus ájtatosságok céljaira utóbb egy kis gyűjtemény is készült, de ez gyakorlatilag használaton kívül maradt.)

A fontos események azonban nem az énekkönyveken hagytak nyomot, hanem a tudományos szakirodalomban, és annak eredményeképpen a köztudatban. Csomasz Tóth Kálmán és Papp Géza széleskörű vizsgálódásai világossá tették, hogy a magyar zenei ökumené nem kegyes cél, hanem történelmi valóság. Sok énekünk története nem is érthető meg a felekezeti együttlítás nélkül. (Az egyes énekekre vonatkozó eredményeket *A magyar népének* című könyvemben próbáltam röviden összefoglalni.)

Két nemzetközi fejlemény is az ökumenikus énekeskönyv kívánalmának újrafogalmazására indíthat: a felekezetek közti viszony közismert megváltozása és a külföldi egyházak énekeskönyveinek példája, melyek az ökumenikus jelleget természetes kiindulópontnak tekintik, egyes esetekben addig menően, hogy a felekezeti énekeskönyvek anyagának egyik fele a közös, másik fele a saját énekeket tartalmazza.

Az énekeskönyv megújítása a katolikus, református, evangélikus egyházban —más-más okból— egyformán közszájon forgó kérdés, vagy éppen követelés. Egyiknél sem sürgős e feladat, de mindenütt tudják, hogy egy jó énekeskönyvet évtizedes előkészítő munkával és gondolkozással kell megalapozni. Érdemes tehát máris beszélünk arról, milyen esélyei vannak ma egy ökumenikus énekkönyvnek, mi lenne annak viszonya a tényleges felekezeti énekkönyvekhez, milyen módszert kellene szerkesztésekor követni, s összeállításakor milyen nehézségekkel kell várhatóan szembenézni.

Egy ökumenikus énekeskönyv elvi alapjai

A következőkben csak a fent említett három felekezet szempontjából vizsgálom a kérdést; ezekenél támaszkodhat a munka a legvalóságosabb történelmi háttérre. Külön vizsgálatot kíván, hogy a többi egyház sajátos énekhagyományával mennyiben egyeztethető össze egy ilyen törekvés. Lehetőségét nem zárom ki, de az elsőbb kérdés a három nagy felekezet énekkapcsolata.

Mindenekelőtt tisztáznunk kell, mi az ilyen munka célja.

- a) Én csak mellékes célnak tekintem azt, hogy a közös istentiszteletek számára gondoskodjunk együtt énekelhető anyagról. Ennél fontosabbak a következők:
- b) Mindegyik felekezet énekanyagának értékét ilyen vagy olyan tekintetben növelni lehet a másik(ok)ból levont tanulságokkal vagy onnét átvett anyaggal.
- c) Egy ilyen gyűjtemény növeli a magyar népének törzsanyagának (egyben legértékesebb részének, magjának) tekintélyét.

- d) A gyűjtemény megerősítheti az énekek alapvető keresztény üzenetét az utóbbi két-három évszázad felhígító hatásaival szemben.
- e) Az egyes felekezetek énekkészletében észlelhető hiányokat, torzulásokat alkalmasint ki lehet igazítani a többiek értékes hagyományából.
- f) A használói kör kiszélesítése emeli ennek az énekanyagnak a tekintélyét, sőt azt mint a magyar kultúra részét méltó helyére emeli az egyházi használaton kívül is.

A fentiekből adódik a tennivaló elvi megalapozása is. A járható út nem a meglévő énekeskönyvek átböngészése, az azokból egyéni ízlés alapján való szemelgetés, majd az ilyen tételek egymás mellé nyomtatása. A kérdést így kell inkább feltenni:

—mi a három felekezet ténylegesen közös hagyománya,
 —mit és hogyan kell ebből közösnek megtartani vagy feleleveníteni,
 —melyek az egyes különálló hagyományoknak azon elemei, melyeket a közös hagyománnyal összehangolva érdemes legalább szemelvényként beemelni a gyűjteménybe?

A következő alapelv a gyűjtemény és a felekezeti énekeskönyvek viszonyát mondja ki.

A magyarországi viszonyok között illuzórikus lenne közös énekeskönyvet szerkeszteni. Inkább olyan gyűjteményre lenne szükség, amely önmagában is használható (oktatás, művelődés), és amelyből az egyes felekezeti énekkönyvek a maguk ökumenikus törzsanyagát válogathatnák.

Már merészebb terv lenne (s talán nem is kell erőltetni), hogy az ökumenikus énekanyag kerüljön be minden felekezet könyvébe, s körülbelül három változatban felekezet-specifikus énekekkel egészüljön ki.

Ez azonban nem túlságosan fontos kérdés; az életre hagyhatjuk, hogy az elkészült gyűjtemény sorsáról döntsön.

A gyűjtemény forrásai

Természetes kiindulópont lehet a három felekezet mai népénekeskönyve, hiszen ezek valamilyen formában tartalmazzák az illető egyházak megmaradt örökségét, korábbi hagyományát is, egyben figyelmeztetnek arra, hogy a ma meglévő, élő templomi gyakorlatot messzemenően figyelembe vegyük. De túl is kell lépni rajtuk, mert mindhárom énekeskönyvben ki lehet mutatni olyan kopásokat, fogyatékoságokat, melyeket csak történelmi énekeskönyveink felnyitásával tudunk felismerni, kiegészíteni, megjavítani.

Ennek során mindhárom felekezet minden régi énekkönyvét tanulmányozhatjuk. De ha az ökumenét nem valami tarkaságban, hanem valami egységben, egy reprezentatív törzsanyag megtalálásában keressük, akkor célszerű mindhárom felekezet legjobb könyveire támaszkodni. A gyülekezeti kanció tekintetében ezek (időrendben haladva): Kájoni János Kancionáléja (mely teljesebb, mint

a Cantus Catholici, s annak nagy részét magába foglalja), a Zöngedező Mennyei Kar (az Új Zengedező Mennyei Karral együtt) és a Debreceni Öreg Énekeskönyv. Ha figyelmünket ki akarjuk terjeszteni a szorosabb értelemben vett liturgikus énekanyagra is, akkor legjobb középkori karkönyveinket (ezek használatáról ld. alább) és a legjobb protestáns graduálkönyveket is illik kitenni asztalunkra.

S mit tartunk a mai alkotásokról? Minden felekezet belső ügye, hogy az „új művek” értékét, szerepét hogyan ítéli meg. Azt hiszem azonban, hogy a közös gyűjtemény nem alkalmas efféle ítéletalkotásra. Itt a korszerűséget inkább a megformálásban, mint az anyagválogatásban kell keresnünk. Nem hiszem, hogy egy mai költő versének be kellene kerülnie, de a legújabb poétikai elveket és gyakorlatot nem szabad elfelejtenünk, amikor arról van szó, hogy egy régi himnusz, egy korál vagy egy magyar népének milyen formában kerüljön be a gyűjteménybe. Nem erőltetném mai zeneszerző kompozíciójának felvételét, de a dallamalakok meghatározásában, a kottaképek kiformalásában illő szerephez kell jutnia korszerű zenei tudásunknak és jó ízlésünknek.

Mi kerüljön a gyűjteménybe?

Nyilvánvalóan nem egyes darabokat fogok felsorolni; kiválasztásuk az értő szerkesztők dolga lesz. De kérdezhetjük: milyen kategóriákat lenne illő kialakítani a könyvben? (Ezek a kategóriák természetesen nem a könyvnek, hanem a gyűjtőmunkának „fejezetei”.)

A felsorolást egy fontos kérdés megtárgyalásával kell kezdenem. Tudom, hogy lesz, aki első hallásra elutasítja a most következőket, de kérem, gondolja át csendben, mielőtt végleges ítéletet mond.

Az új énekgyűjtemény természetesen a *magyar* népénektörténet útjának egyik állomása. De Krisztus és az apostolok Egyháza nem magyar egyház. A magyarok viszonylag későn vették fel a keresztséget: ekkorra a kereszténység szellemi életének fontos, meghatározó kifejeződései, melyek ennél az időnél sokkal korábbiak, sokszor már elhalványultak, vagy annyira voltak jelen, amennyire a hagyomány a jelenben tartja a múltat is. A magyar pietásban s így a magyar népénekben is jelen van a középkor, a humanizmus, a barokk, a racionalizmus, a romantika vallási hagyatéka, de csak kivonatossan és áttetten van jelen az apostolok, vértanúk, egyházatyák kora. Ha van közös hagyatékunk, akkor elsősorban ezt, a kereszténység első fél évezredének *egyetemes* kincseit kell annak tekintenünk. A katolikusok végzetesen hibáznak, ha annak a fél évezrednek teológiáját, lelkiségét, liturgiáját engedik elhalványulni. A protestánsok végzetesen hibáznak, ha magukat ötszáz éves egyháznak tekintik, ha megelégednek azzal a hagyatékkal, mely az 1500-as évek eléggé sajátos (jót, rosszat vegyítő) szellemi környezetében kialakult. El kellene fogadnunk minden oldalon, hogy az első fél évezred mindannyiunké: közös, egyetemes örökségünk.

Mi következik ebből? A strófás népének mint műfaj már magában véve is középkori találmány, az első fél évezredhez képest liturgikus torzulás. Nagy

értékeket termelt, és szó nincs arról, hogy valaki elvetné. De az ellenkező végletet sem lenne szabad elfogadni. Nem lehet igazi értelemben ökumenikus egy olyan énekgyűjtemény, amely nem fogadja magába az első fél évezred alkotásait, s ezen alkotások szavain, zenéjén keresztül annak teológiáját, lelkiségét, liturgikus szellemét. Ez az örökség nincs nyelvhez kötve: magyarul is közvetíthető.

1. Ezért első munkafejezetünk: a biblikus szertartási ének. Nem átköltésben, parafrázisban, hanem a maga bibliai egyértelműségében. Javaslatom: 20–25 antifóna, responsorium breve, 1–2 melizmatikus alleluja felvétele a gyűjteménybe. Ezek egy részét meríthetjük a protestáns graduálokból (bátor igazítással, modernizálással); másik része lehet XX–XXI. századi fordítás-alkalmazás.

2. A korai keresztény himnódia a népének egyik alapforrása, a protestánsoknál talán még inkább, mint a katolikusoknál. Ambrus és mások himnuszai helyet kaptak a korai népénekönyvekben, s jelen vannak a maiakban is, mondhatni: a teológiailag legmagvasabb, legteologikusabb részét alkotják a strófikus egyházi énekköltésnek. Javaslatom: 15–20 himnusz (hozzá esetleg 2–3 szekvencia). A fordítások egy része vehető a régi és mai gyülekezeti énekeskönyvekből vagy a graduálokból. De nem szabad visszariadnunk a mai műfordítói elvek alapján készített, tartalmilag, stílusban, nyelvileg hitelesebb fordításoktól sem (melyekre Babits mutatott példát). A dallamok lehetnek az „eredetiek”; de a gyakorlatra való tekintettel ki lehet használni a versformák ismétlődését, s a könnyebb (sokszor egyúttal régiebb) dallamokra is lehet alkalmazni más himnuszszövegeket.

3. A legfontosabb középkori karácsonyi és húsvéti kanció szövege már Tegledi Miklós prédikációs könyvében szerepel; ezek ott vannak a korai protestáns gyűjteményekben, majd a XVII. századi katolikus nyomtatványokban és kéziratokban is. Ezek egyben az európai vallásosság közkinccsei voltak s maradtak. Javaslatom: 8–10 középkori kanció felvétele (például: *In dulci iubilo*, *Puer natus in Bethlehem*, *Christus surrexit*, *Natus est nobis*), általában a XVI. századi magyar fordítások (tapintatosan modernizált) változataival.

4. A magyar népének törzsanyagát a XVI. századi (óprotestáns) kanciók teszik, Csomasz Tóth szerint „a legszebb magyar század legdrágább magyar dallamai”. Valamilyen formában szinte minden régi énekeskönyvünkben szerepelnek, általában nem is egyetlen szöveggel (Csomasz Tóth Kálmán alapvető könyve a szövegekről is jó áttekintést ad.) Javaslatom: 20–25 dallam (40–50 szöveg) felvétele a gyűjteménybe, figyelembe véve a régi énekeskönyvi formákon kívül a nagyszámú népzenei adatot (elsősorban Kodály Zoltán és Kiss Lajos gyűjtéseit) is.

5. A német korál már nem jutott ilyen ökumenikus szerephez hazánkban, de az evangélikus énekkönyvekben jelenléte folyamatos. A reformátusoknál korábban kevés, ma több tétel mégis befogadtatott, egy-kettő a katolikusoknál is felbukkan. Jelentőségüket emeli egyetemes európai becsük, nemes zenei anyaguk és bibliai-dogmatikai ihletésű szövegük. Javaslatom 10–15 tétel felvételét, fele-fele részben az ünnepiekből és a tematikus-zsoltáros szövegűekből; alapvetően a Zengedező Mennyei Kar (kellően modernizált) szövegeivel.

6. Bár a genfi zsoltárok a magyar népénekgyakorlaton belüli bizonyos elszigeteltségüket kevésbé tudták áttörni, jelentőségük a magyar kultúrában, a református kegyességben alig túlbecsülhető; vallási jelentőségüket pedig az adja, hogy a strófás népénekanyagban belül a legerőteljesebb bibliai hangot képviselik, a lapidáris zenei stílus pedig bizonyos liturgikus hangvételt idéz fel. Az evangélikusok (és más protestáns egyházak) szívesen vették át, a katolikusoknál a 41/42. zsoltáron kívül csak egy-két kevésbé sikerült XX. századi alkalmazás említhető. Ökumenikus szempontból azért is figyelemreméltók, mert tematikus (imádó, hálaadó, kérő stb.) jellegükkel a többi felekezet számára is hiánypótlóak lehetnek. Kétféle használatuk jöhet szóba: teljes zsoltárként felhasználhatók zsolozsmaszerű istentiszteleteken, jól válogatott versszakok pedig (esetleg tapintatos szövegalakítással) önálló egyházi népénekeként is funkcionálhatnak. Javaslatom: 10–15 zsoltár felvétele (nagyreszt az egyszerű, áttekinthető szerkezetűek közül).

7. A magyar népénekrepertoár XVII. századi gyarapodásából csak kevesnek van ökumenikus mondanivalója. Néhány szép, többnyire lírai darab figyelemreméltó népzenei kapcsolatot mutat (például a sirató- vagy a Rákóczi-stílussal), s szövegi szépségeik is közös használatra érdemesítik őket (Seregeknek hatalmas nagy királya). Javaslatom: 5–6 tétel felvétele.

8. Az ennél későbbi énekek felekezet-specifikusak, legtöbbjük tartalmilag sem kívánkozik a tervezett gyűjteménybe. Négy-öt akadhat közöttük, mely legalább színezetként felvehető.

A javasolt számok összességükben is megfelelnek a gyűjtemény céljának (összesen mintegy 100 ének), arányaikban is jól tükrözik az ökumenikus énekanyag tartalmi és stíláriai sajátosságait.

Milyen formában jelenjenek meg a tételek?

Ez látszik a legnehezebb kérdésnek. A jelenlegi énekeskönyvek felekezetenként gyakran eltérő szövegválogatásban, szövegezéssel és dallamvariánsokkal közlik ugyanazokat az énekeket. Egyikük kiválasztása nem is elsősorban a hiúságot sértené, hanem az élő gyakorlat megzavarásával fenyegetne. Ugyanakkor a régi énekeskönyvek olykor nemesebb, jobb változatot adnak a maiaknál; de nem váltana-e ki ellenkezést az azokhoz való visszatérés? Azt hiszem, a szerkesztőknek munka közben kell kialakítaniuk az eljárásokat, talán esetről-esetre mást. Néhány elvben azonban előzetesen meg lehet állapodni:

A szempontok egyike bizonyára a tétel ismertsége.

- a) Számos olyan régi énekünk van, mely „kegyeleti okból” mindegyik felekezet könyvébe bekerült, esetleg a kántorképzőkben gyakoroltatják is, valójában azonban kevésbé ismert, kevésbé énekelt. Ilyenkor felmerülhet: miért nem? Érdemes-e efféle ellenállás mellett is erőltetni? Vagy lehetséges, hogy jobb formában közölve több esélyük lett volna? Lehet, hogy a kántorok —nem

lévén tisztában az adott ének értékével— nem fordítottak rá kellő figyelmet? Akárhogy is, ha kinyomtatott, de kevésbé elterjedt énekekre kerül a sor, kevésbé kell tekintettel lenni az eddig terjesztett formára.

- b) Lehetséges, hogy az adott specimen egyik felekezetnél a bevett énekek közé tartozik, a többinél nem. Ilyenkor, ha lehet, ezt a felekezetet kell követni, s csak komoly ellenérvek indokolhatják, hogy más javaslattal álljunk elő.
- c) Akkor a legnehezebb a helyzet, ha két-három felekezetnél egyaránt kedvelt a darab. Elképzelhető lenne adni egy „legjobb” formát, de mellette leközölni a többi elterjedt alakot, vagy legalább utalni rájuk. A gyűjteménybe kerülésük még a megoszlás fenntartása mellett is hasznos lenne, hiszen inentől kezdve úgy néznénk az énekekre, mint „közösre”, melyet ugyan különbözőképpen, de mindnyájan éneklünk, s melyet, ha szükség van rá, akár a „másik” változat szerint is el tudunk énekelni nagyobb nehézség nélkül.
- d) Nem cél ugyan a változatok egymás mellé állítása, olykor mégis a párhuzamos közlés a legjobb megoldás. Nem is csak a felekezeti különbségre való tekintettel, hanem mert hasznos, ha egy régiesebb és egy újabb, egy hosszabb és egy rövidebb szöveg, egy dunántúli és egy erdélyi dallam között választhatunk.

Most beszéljünk röviden az ének egyes összetevőiről:

1. A szöveg

- a) Az ökumenikus használatból eleve kizárnám az új költemények régi dallamra való ráhúzását. (Méltatlannak tartom például, hogy a katolikusoknál egy Tinódi-dallam egyetlen szövege egy XX. századi költemény Szent Gellért tiszteletére.) Osztozhat azonban egy dallamon több szöveg, esetleg olyan patinás szöveg is, amely eredetileg nem ezzel a dallammal járt, de járhatott volna. A közlendő szöveg kiválasztásánál fontos annak liturgikus használhatósága, vallási-irodalmi értéke, régi és jelenlegi elterjedtsége.
- b) A teljes énekverset kell-e közölni, vagy válogatni a versszakokból? Szabad-e összevonni versszakokat? Ebben is (mint a következő pontnál) olykor ütközhet egymással a történeti hűség és a mai használhatóság követelménye. A reformátusok könyvei általában az előbbinek, a katolikusoké és evangélikusoké az utóbbinak adnak előnyt. Ez azonban nem vág egybe a tényleges használattal: a reformátusoknál is ritkán mennek végig a 10–12 versszakon. A rövidítés mellett nem is az időnyerés szól elsősorban, hanem az a szempont, hogy a mai liturgia szerkezetébe jól beilleszthető, értelmes énekek keletkezzenek. A régi énekek gyakran nem azért hosszúak, mert sok a mondanivalójuk, hanem a régi költői nyelv terjengős volta és a gyenge rímtechnika miatt. Ha a rövidítés a kántor döntésén múlik, akkor megeshet, hogy például a 3. vers után abbahagyják az éneket, akár „kijön” belőle szöveg értelme, akár nem. Ha így van, akkor nem jobb-e, ha a régi verset olyan nyersanyagnak

tekintjük, melyből maga az énekkönyv kínálja fel a mai ízlésnek megfelelően sűrűbb, tömörebb, az istentiszteletben jobban helyére tehető szerkezetet?

Ugyanezt a problémát funkcionális változások is felvethetik. Az ének eredeti szerepében esetleg indokolt volt a hosszabb terjedelem; a szerep megszűnése vagy átalakulása viszont mást kívánna. Például a katolikusok körmeneti és búcsújáró énekei istentiszteleten nem használhatók eredeti terjedelmükben, de egyikük-másikuk tömörített formában más funkcióra is átvihető lenne. Más példa: a genfi zoltárokot, ha zoltárként használják őket, végig kell énekelni. De nem alakíthatók-e ki belőlük remek 3–4 versszakos imádó, hálaadó, bűnbánati énekek is?

A kérdést néha megoldja a „csillagozás” (a kihagyható versszakok bejelölése), de néha nem, mert a gondolatmenet folyamatossága az ilyen kihagyást megsínyli. A régi magyar versben gyakran négy soron át variálják ugyanazt a gondolatot, aztán a következő négy sorban egy következőt (már csak a négyes rímek kényszeréből is). Nem lenne ilyenkor ésszerűbb modern páros rímet használni a két versszakból csinálni egyet?

Ebben a szerkesztőknek kell esetről-esetre dönteni, meghagyva azt a lehetőséget is, hogy az ének kétféle versszakszerkezettel kerül a könyvbe, s ezzel kétféle igényt elégít ki, vagy kétféle használat szerint válik el.

- c) Hasonló a probléma a szövegezéssel: maradjunk a hiteles régi szövegnél (reformátusok), modernizáljunk (evangélikusok) vagy írjunk a dallamra új szöveget (katolikusok)? Én az utolsó lehetőséget sem zárom ki, de nem a közös énekgyűjteményben: az inkább tartalmazza a hiteles „közös” szövegeket.

Vannak szövegek, amelyeket patinásságuk miatt nem szabad vagy mérsekelt archaizmusuk miatt nem kell (vagy alig kell) modernizálni. De vannak olyanok is, amelyek az érthetlenségig régiesek; ha ezeket így tartjuk, akkor többre becsüljük a hozzájuk kapcsolódó nosztalgikus mozzanatot, mint azt, hogy az ének mondjon valamit az értelemnek is.

Itt sem tudnék kötelező szabályt adni. Esetről-esetre kell mérlegelni, és végső esetben itt is megengedhető lenne két változat közlése. Arra azonban mindenképpen ügyelni kell, hogy stíláris diszharmonia ne keletkezzék az ének kora (eredeti szövege, dallama, stílusa) és a modernizált szöveg között. Egy gyülekezeti népének szövege nem annál jobb, minél modernebb (vagy minél régiesebb), hanem ha minél kortalanabb. A modern szövegező (nem is merném költőnek nevezni), ha már bele kell nyúlnia az adott énekversbe, adjon értelmes és szép, de „semleges” szöveget. A műfajhoz nem illő szóhasználatot, jelzőket, igéket, rímtechnikát innen távol kell tartani. (Akkor már legyen a vers inkább egy kissé „primitív”.) Ha pedig a modernizált szöveg (például egy himnusz vagy korál fordítása) a tartalmától is eltávolodott, még akkor sem bocsátanám be a gyűjteménybe, ha mégoly kedvelt egy felekezetnél. A megszokottság komolyan számításba veendő — főként az első versszakokban, melyeket az emberek fejből tudnak —, de nem az egyedüli szempont.

2. *A dallam*

A lehetőségek a dallamváltozat tekintetében is hasonlóak. Ha az ének egyik felekezetnél sem tartozik az igazán kedveltek közé, szabadabban választhatjuk a történelmileg legjobb és esztétikailag legszebb változatot. A döntés előtt a jelenlegi énekkönyveken kívül végig kell néznünk valamennyi elérhető alakot, beleértve a perdöntő népzeneieket is (nehogy úgy járjunk, mint annak idején a Szent Vagy Uram! szerkesztői, akik egyetlen régi kézirat alapján, amelyben elfelejtették kitenni az előjegyzéseket, moll változatban akarták népszerűsíteni azt a XVII. századi éneket, amelyet már Budapesttől tizenöt kilométerre is mindenki tudott a hiteles dūr változatban).

A nehézség ismét akkor jelentkezik, ha több felekezet is éneklie az éneket, de más-másképpen (például: Krisztus Urunknak áldott születésén; Ne hagyj elesnem). Ha a források elég egyértelműen tanúskodnak egy jó változat mellett, akkor a „közös” alak még valamelyik egyébként bevett alaktól is eltérhet, elvégre az illető felekezet emellett énekelheti tovább a maga módján.

Olykor-olykor itt is el tudnám fogadni, hogy a gyűjtemény két, egyaránt jó és népszerű változatot közöljön egymás mellett. Nem hiszem, hogy ez zavart okozna. Manapság az emberek többsége már nem pusztán emlékezetből, hanem a könyvből énekel, s megértethető velük az is, ha más-más alkalommal más-másképpen kell énekelni ugyanazt az éneket. (Emlékszem egy régi népzenei gyűjtésre, ahol egy félfalunyi csoport megmutatta, hogyan szól a „Krisztus Urunknak áldott születésén” a templomban, és hogyan, ha karácsonyköszöntőként éneklie — meglehetősen eltérő dallammal és ritmusban!).

3. *A kottakép*

Végül még egy utolsó, nem éppen lényegtelen kérdés: a kottakép. Megszoktuk, hogy a kottához ragaszkodni kell, azt kell játszani, énekelni, ami ott áll. Szeretünk hinni a régi énekkönyvek lejegyzéseinek is. A történelmi énekeknek, elsősorban egyházi énekeknek népzenei felvételei itt új helyzetet teremtettek. Világossá vált, hogy nem merev ritmusképletek vannak, hanem ritmustípusok. Az egyes versszak-fajtákhoz hozzátartozik egy ritmustípus, amelynek kivitelezésében közösségtől, alkalomtól függően különbségek is jelentkehetnek. A mai lejegyző két út között választhat. Vagy pontosan rögzíti ezt a kivitelezést, de akkor tudnia kell, hogy nem normát, nem előírást ad vele, hanem „fotokópiát” készít valamely egyszeri előadásról. Vagy a ritmustípust rögzíti felismerhető módon, de úgy, hogy némi szabadságot is adjon vele az illető közösségnek.

Hogy világosabb legyen, példákat mondok. Sok XVI. századi egyházi éneünk használja a „Szivárvány havasán”-ból is ismert 4x12 szótagos parlando skémát. Ezt le lehet kottázni akár 2x6 szótagban (nyolcadokkal, negyedekkel, nyolcad+pontozott negyed zárlatokkal), vagy 1x12 szótagos sorban. Le lehet kottázni úgy is, hogy tizenkét nyolcadot írunk, az utolsó fölé koronát teszünk. Végülis mindegy, hogyan írjuk, ha tudjuk, hogy ritmustípusról van szó, melynek tényleges megszólaltatása még sorról-sorra is különbözhet kissé. Ugyan-

ilyen jellegzetes ritmustípusok a 6+7-es „kis Balassi” (Bocsásd meg, Úristen), a 3+2 szótagos volta (Ne hagyj elesnem), a szaffikum (Nagy hálát adjunk), stb. Baj akkor van, ha olyan ritmuslejegyzést használunk, mely vagy megzavarja a ritmustípus felismerhetőségét, vagy tőle idegen kivitelezést sugall (például szigorú giustót az említett tizenketteshez). E bajt az orgonakíséret még fokozhatja is! (Vajon nem akadályozhatták efféle okok is egy-egy szép régi népénekünk újra-befogadását?)

Félreértés ne essék: eszem ágában sincs az énekeskönyvekbe népzenei lejegyzéseket tétetni. Elég, ha átgondoljuk a ritmustípusokat, azokhoz a legegyszerűbb és legkevésbé merev vizuális képet kapcsoljuk, s ezt a ritmusképet megtartjuk minden hasonló ritmustípusú éneknél. Ez az a terület, amelyen az új katolikus énektár ment a legtovább (nem eléggé), s amelyben nagyobb zavar nélkül a többiek is követhetik. A kottakép átgondolt változásai nem fogják megzavarni az élő gyakorlatot, hanem inkább javára lesznek.

A kottakép kérdése nem ugyanúgy jelentkezik egy korál, egy középkori kanció, egy gregorián himnusz esetében. De ha az alapelveket tisztáztuk, és ugyanakkor zenei érzékünket nem rongáljuk holmi igazolatlan teóriákkal (ilyenekre is tudnék tanulságos példákat hozni), akkor az énekkönyv szerkesztésének viszonylag legkönnyebb feladata lesz a jó kottaképek kialakítása.

Mikor?

Egy énekeskönyv szerkesztésének egyik lehetséges menete a következő: A hierarchia megállapítja, hogy új énekeskönyvre van szükség (sürgősen!). Kijelöl egy bizottságot, az lassanként összeszedelőzködik, s csakhamar kiderül, hogy az alapelvekben sem igen értenek egyet. A bizottságot igyekeztek „sokféle szempont figyelembevételével” összeállítani, aminek eredménye, hogy az előismeretek tekintetében is nagyok a különbségek. De az idő sürget, valahogy kiegyeznek, leteszik a püspöki asztalra, ahol rákerül a pecsét.

Egy második lehetséges menet: egyesek éveken, évtizedeken át intenzíven foglalkoznak az énekekkel. Kérdéseket vetnek fel, tárgyyszerű vitákat folytatnak. Tisztázódnak a nézetek az egyes énekekről is, de még inkább az énekeskönyv feladatáról. Miért? Mert szorgos, huzamos napi munka van mögötte. Azután egy pillanatban megérik a helyzet a könyv összeállítására. Tudják, miért van szükség rá, milyen irányba kell haladni, s tudják azt is, amit a feladathoz tudni kell. A kivitelezésre ilyenkor már nem kell sok idő. Nem is szerencsés, ha a szerkesztők százféle feladatuk közepette ülnek össze időről időre, próbálnak visszaemlékezni, hol is tartottak. Ha a távolabbi előkészületre (tanulás, szakértelem megszerzése) és a közelebbi előkészületre (az anyag megismerése és a feladatok átgondolása) elég gondot és időt fordítottak, egy ilyen énekeskönyvnek nagyjából egy év alatt el kell készülnie.

Egy ilyen könyv mögött állhat szellemi tekintély. Szerencsés, ha mögé áll a jogi tekintély is, a hierarchia. A második azonban nem pótolja az elsőt.